

TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM.

A föladatot, a melyre *Somló* Bódog könyvével* vállalkozott, ő maga az előszóban így körvonalozza:

„A jelen tanulmánynak nem célja, hogy ez ősrégi probléma (*laissez-faire* vagy proiekczionálizmus?) modern formájának egyik vagy másik irányban való megoldásához érveket hordjon össze, hanem tisztán az állami beavatkozásnak *a társadalmi fejlődés természet folyamatában való helyét és természettudományi jelentőségét* akarja megállapítani; nem politikai vitairat, hanem *az állami szabályozás lélek- és élettana* akar lenni.”

Kétségtelenül egyike a társadalomtudomány legsürgösebb kérdéseinek. A természettudomány a tizenkilencedik században tökéletes forradalmat élt át. Darwin tanai nézeteinket az állat- és növényvilág keletkezéséről és fejlődéséről gyökerestül fölforgatták és az embernek is új helyet és jelentőséget utaltak ki a természetben. A »létért való küzdelem«, a »kiválasztás« és egyéb darwinisztikus fogalmak valóságos közhelyekké lettek, a teremtés tanai és az azokból kiinduló vallások erős rázkódást szenvedtek. Úgynevezett természettudományi gondolkodás, természettudományi világnézet lépett állítólag helyükbe.

Keletkezett az embernek új természettana. A »teremtés ura« lesülyedt egy származási tábla utolsó alakjává s a közbeeső fokozatokon oly természeti lényeket találunk, a melyekkel hogy valamelyes közössége volna, az ember azelőtt nem is képzelte. A természetben működő isteni előrelátás és gondviselés helyét az új természettudomány kegyetlen és vak természeti erőkkel töltötte be és nem kételkedett, hogy az ember,

* *Állami beavatkozás és individualizmus.* Írta *Somló* Bódog. Budapest, 1903. X és 185 l. 8°. (Társadalomtudományi Könyvtár, 2. k.)

ezen egyszerű szem a fejlődés nagy lánczában, szintén alá van vetve hatalmuknak.

Ha azonban az új természettudományi megismerésnek hatását a tudomány egyéb ágaiban keressük, azt kell látnunk, hogy az igen csekély. És különösen a társadalomtudomány az, a melyet az új természettudománynak — és benne az ember új fölfogásának — ásója alig érintett.

E föltűnő jelenségnél nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy bizonyos jelenségek megfigyeléséből levont tanok nem vihetők át egyszerűen a jelenségek más körének tudományára, hogy bizonyos tudományágban alkalmazott tudományos kutatásmódszerek alkalmatlanok más tudományág igazságainak megismerésére. Az emberi tudásnak sok ága van, de azért a tudomány mégis csak *egy*. Bármely új igazság nyílt meg számunkra a megismerés bármely területén, módosítólag kell hatnia a tudás egyéb ágaira is. A természettudomány nagy forradalma, a melyből új ember született, lehetetlen, hogy érintetlenül hagyja a másikat, a tisztán ember-tudományt, az emberek együttélésének törvényeit kereső társadalomtudományt.

A kik az új természettudományi fejlődés-elméletet a társadalom fejlődésére először alkalmazták, nem szociológusok, hanem természettudósok voltak. Ez az egyik oka annak, hogy a társadalomtudomány igen kevésbé termékenyült meg a természettudománytól; a másik, hogy a mennyiben az új elméletet a társadalomban is érvényesnek állították, ez kevésbé történt tudományos, mint inkább politikai célzattal. A szocializmus »egyenlősítési« tendenciái ellen vélték a kiválasztás és az erősebbek győzelmének tanában hathatós fegyvert találni. Nyilvánvaló, hogy a politikai irányok közötti küzdelemből, a melybe a tudományt belevonszolták, gyarapodás nélkül csak a tudomány kerülhetett ki.

A darwinizmus és szocializmus körüli vita megindulásának körülményei már kedvezőtlen auspicziumokat jelentettek a tudományra. Virchow volt az, a ki a német természettudósok és orvosok 50. gyűlésén, 1877-ben, Haeckel-nek lelkes darwinisztikus propagandáját azzal akarta megakasztani, hogy rámutatott arra a barátságos kapcsolatra, a mely a szocializmus és a darwinizmus közt szövődött. A politikai szempontoknak bevittele a természettudományba a leghelytelenebb irányba terelte a vitát, a melyben azután, mondhatni egészen máig, tisztán arról volt szó, mennyiben szolgált a darwinizmus fegyvereket bizo-

nyos társadalmi és politikai mozgalom — a szocializmus — ellen vagy mellett.

Szégyenletes, hogy kiváló német természettudósok micsoda társadalomtudományi fölkészültséggel bocsátkoztak ebbe a vitába. Nyilván azt hitték, hogy a »jó ügy« ezúttal fölmenti őket a szokásos német alaposág alól. Haeckelről — erről az igazán kiváló természettudósról — ismeretes, hogy csak 1893-ban, tehát 15 évvel nagy antiszocziálista vitairata után olvasta Bebel *Die Frau und der Sozialismus*-át és hogy ez volt *az első* nagyobb szocziálista könyv, a melyet olvasott. Nem kevésbé érdekes H. B. Ziegler, a freiburgi egyetem zoológiái tanára könyvének a címe: *Die Naturwissenschaft und die sozialdemokratische Theorie, ihr Verhältniss dargelegt auf Grund der Werke von Darwin und Bebel*. 1894. A szocziálisták joggal vethették föl a kérdést, hogy mit mondanának arról, a ki a Darwin-féle elmélet bírálatát akarná megírni és a helyett, hogy Darwin munkáit venné alapul, valamely darwinistának elterjedt népszerű propagandairatára szorítkoznék? Bizonyára a természettudósok volnának az elsők, a kik ilyen »teljesen hiányos fegyverzet« ellen tiltakoznának. Ők maguk azonban följogosítva érzik magukat, hogy a szocializmus elismert teoretikusait figyelembe se vegyék s másodkézből való, popularizáló iratok alapján ítéljenek a szocziálista elmélet fölött.

Így hát a darwinista antiszocziálistikus nagy német irodalom* igen kevés értékeset produkált, a mennyiben természettudósoktól eredt. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel Spencer-nek a darwinizmustól inspirált anarchikus individualizmusa, a minthogy csak Angliában jutottak el természettudósok is a szocializmus objektív méltatásához.

És itt A. E. Wallace és Grant Allen mellett első sorban Karl Pearson-ra keil utalnunk,** a London University College-en az alkalmazott matematika tanárára és a Royal Society (az angol tudományos akadémia) tagjára, a ki először kísérlete meg metodikai irányelvekhez jutni az iránt, hogy a természettudományi evolúció elméletét miképpen lehet és kell a társadalom-

* Említendőek még: O. Schmidt, A. Weismann, Alex. Tille, Otto Ammon stb.

** Somló Pearson-t csodálatosképpen a szocializmus darwinista ellenégei közé sorozza, holott Pearson, csakúgy mint Alfred Rüssel Wallace és Grant Allen, nyíltan szocziálistának vallja magát; már 1879 óta tart a marxizmus szellemében előadásokat, a londoni munkásegyletekben.

tudományba átvinni.* Pearson abból indul ki, hogy a biológia ezen problémái tulajdonképpen matematikai problémák. Az evolúció elméletének a kvantitatív tudományok ágává kell válnia, a régi biológusok laza kvalitatív és deskriptív okoskodását exakt matematikai-statisztikai logikának kell fölváltania. A biológusoktól fölfedezett tényekből a matematikusnak kell a következtetéseket levonnia. »A jövő nagy biológusa az lesz, a mi a nagy fizikus már ma is: matematikusnak nevelt és képzett férfi.«

Pearson szerint tehát mindaddig, a míg a különböző tényezőknek, a melyeket az evolúció elmélete alatt lazán egymás mellé soroztak, kvantitatív jelentősége és számszerű rokonsága pontosan meghatározva nincsen, nem lehet az evolúció ezen elméletéből a civilizált emberi társadalomnak növekedésére alkalmazható érvet levezetni. Ezen problémákat mindaddig meg nem érthetjük, a míg az evolúció elmélete új alapjain föl nem épült. A *szociális* evolúciónak minden olyan elmélete, a mely saját bevallása szerint csupán leíró biológiai igazságokra támaszkodik, ingatag alapon áll.

Pearson ezek után, Haeckel-lel, Huxley-vel, Spencer-rel és Kidd-del polemizálva, azon eredményhez jut, hogy az ő »biológiai igazságaik«, a melyekre a szocializmus és a darwinizmus ellenmondását alapítják, éppenséggel nem igazságok, hanem csupán homályos fogalmak helytelen alkalmazásai.

Ez a kijelentés önkéntelenül is arra késztet, hogy pillantást vessünk a darwinizmus mai állására a természettudományban, mielőtt alkalmazásának kérdését a társadalomtudományra megoldani megkísérelnők.

Szinte természetes, hogy azon példátlan diadalút után, & melyet Darwin tanai a természettudományban tettek, nem maradhatott el a visszahatás. Nem arra a többé-kevésbé reakciós vagy vallási indokokból származó kapálódzásra gondolunk, a mely az új elméletet útjában föltartóztatni, elterjedését a népek szélesebb rétegeiben megakadályozni akarta. A legutóbbi években a természettudósok köréből emelkednek mind erősebb hangok, a melyek kételyeket fejeznek ki a Darwin-féle elmélet egyik-másik részének igazsága iránt, a nélkül azonban, hogy az elmélet törzsét, a leszármazás tanát,

* K. Pearson: The Chances of death, and other studies in evolution. London, 1897. 8°. A Darwinism v. Socialism című fejezetben.

érintenék. A támadások a leszármazásnak Darwin vázolta mechanizmusát, illetve a működő tényezők értékelését érik inkább.

E kritikai irányok közül* az egyik, a mely a szerzett tulajdonságok átöröklését tagadja, ma már önálló létre jutott és a weismannizmus neve alatt ismeretes. Magát a származási elméletet ez a tan kevésbé alterálja, mert vajjon új fajok keletkezése a szerzett tulajdonságok átöröklése útján vagy a variáció útján történik-e, mellékes mindaddig, a míg maga az átalakulás nem kétséges.**

Ebben az átalakulásban Darwin szerint tudvalevőleg a variációk játszik a főszerepet, vagyis az a jelenség, hogy a faj egyes példányai sohasem egyenlők, hanem bizonyos tulajdonságokban különböznek s a szerint, a mint különböző tulajdonságaik az alkalmazkodásra képesebbé teszik, kerülnek ki a létért való harcából győztesen.

Az átalakulásnak ezen proceszusát már 1894-ben megtámadta W. Bateson. Szerinte az átalakulás hirtelen, átmenet nélküli alakváltoztatások útján történik. Éppen az apránkinti kis kezdetekből kiinduló kifejlesztése egy új szervnek összeférhetlen a természetes kiválasztással. Egész kis alakváltozásból az élő lénynek semmi haszna sincs. Mi haszna a madárnak abból, ha szárnyának egészen apró kezdetei vannak meg? Az új szerv csak akkor érne valamit, ha rögtön befejezett állapotban lépne föl. Ha új formák valahol megjelentek, azoknak rögtön használhatóknak kellett lenniök.

A fajkeletkezés mechanizmusának ezen új elméletét az olasz D. Rosa és de Vries holland tudós legújabb kutatásai megerősítik. De Vries növényekkel kísérletezett, a melyek elvetett magjaiból hirtelen új fajok keletkeztek. »A természetes vagy mesterséges kiválasztás beavatkozása nélkül, közvetítő átmenetek nélkül, a nélkül, hogy nemzedékek serege kihalt volna, a melyek az új formának csak első kezdeteit bírták, lépett új faj teljesen kifejlett formákkal föl.« De Vries szerint

* L. erről Kurt Grottewitz: Neuere Theorien der Entwicklung. Die Neue Zeit, Jg. 21, Bd. 1, Nr. 1, továbbá Francé Rezső értekezését a Természet-tudományi Közlöny Pótfüzeteinek 1903. évi májusi számában: A fajkeletkezés elméletének fejlődése. (49-66. 1.)

** Mindazáltal rá kell mutatni arra, hogy Armand Gautier és Lucien Daniel kísérletei inkább annak adták bizonyítékát, hogy a szerzett tulajdonságok átöröklődnek. L. Francé cikkét, 56—58. 1.

a természetes kiválasztás nem a variációk útján történik tehát, hanem a mutációk útján, a melyek nem határozott irányban és rendben lépnek föl, hanem szabálytalanul, esetleg, és a természetes kiválasztás csupán az alkalmasakat óvja meg. A létért való küzdelem e szerint nem ugyanazon faj egyénei, hanem a különböző fajok közt játszódik le. Némely fajok győznek és továbbszaporodnak, mások utódok nélkül elvesznek. Ez a fejlődés — úgymond — arról győz meg, hogy fajok a természetes kiválasztás útján nem jönnek létre, hanem csak elpusztulnak; a fajok keletkezése a külső körülményektől teljesen független.

De Vries kísérletei megingatják ugyan a variációk törvényét, de arra nem szolgáltatnak elég anyagot, hogy a környezet szerepét semmibe se vegyük; mert azt nem bizonyíthatta be, hogy az új fajok keletkezésénél változott körülmények nem működtek közre. Standfussnak kísérletei, melyeket lepkékkel tett, éppen az ellenkezőt bizonyítják. Ő a természet ugrásaiként, hirtelenül, egy csapással megváltozott alakok keletkezését éppen a külső életviszonyok változásának tulajdonította; megmaradásukat szerinte a környezet biztosítja.

A környezethez való alkalmazkodás tanát más irányból érte támadás. Darwin szerint az alkalmazkodás passzív működés vagyis a születésükkor a meglévő környezet szempontjából véletlenül alkalmas variációkkal létrejött egyedeket a természetes kiválasztás föntartja. Ezzel szemben újabbak Lamarckhoz térnek vissza: szerintük az alkalmazkodás aktív tevékenység, a változások a környezet irányában czélszerűen történnek; a környezet a szerveket úgy átalakítja, hogy alkalmasokká lesznek. Vagyis a természetes kiválasztás útja nem az, hogy a véletlenül kedvező variációkkal született *egyedek* a többi egyedek ellenében fennmaradnak (mert már alkalmasabbak), hanem, hogy a különböző *fajok* küzdenek egymással s győznek azok, a melyek a környezethez szerveik átalakításával jobban alkalmazkodnak. Ha a természetes kiválasztás útja — úgymond Ernst Koken — a darwini volna, új faj keletkezésénél a törzsfajnak — mint alkalmatlannak — el kellene pusztulnia; holott gyakran látjuk, hogy a törzsfaj is és az alfaj is megmarad.

A darwinizmusnak ezen megingatásai — a melyek csupán magát a fejlődéstudományt hagyták érintetlenül — mindenesetre kettős óvatosságra kell, hogy intsenek, ha a leszármazás elméletét a társadalomra alkalmazni akarjuk. S ezt is csak azon

óvatosan megállapított keretek között tehetjük, a melyeket első sorban az általános természettudomány kutatási módszereinek és eredményeinek alkalmazása tekintetében is meg kell állapítanunk.

Mi a természettudománynak a főadata? A természet jelenségeinek megfigyelése és leírása, általában megállapítása annak, mi *van* a természetben. A kutatásnak ezen keretébe beletartozik az ember is, mint tagja a szerves lények nagy családjának. A természettudós leírja egy növényfaj keletkezését, tulajdonságait stb.; éppen úgy leírja az embert is, veleszületett és szerzett tulajdonságaival, fizikai és pszichikai funkcionálásával stb. A társadalomtudománynak tárgya szintén az ember.

A két tudomány tárgyának azonossága korán rávezetett némelyeket azonos módszereknek alkalmazására. Somló szerint

„a társadalmi élet törvényszerűségét nem szabad valamely külön társadalmi tüneménysorozat törvényszerűségében keresni, a társadalmi életnek sincsen más törvényszerűsége, mint az egyetemes természettudományi törvényszerűség, a mely minden egyes szociális jelenség törvényszerűségét közvetlenül meghatározza.” (22. 1.)

Somló talán észre sem vette, mennyire közel jut ezzel az organikus szociológiához.

A szerves társadalmi elmélet a társadalomban az egyéni organizmussal analóg organizmust látott, szociális organizmust, a melyben ugyanazon törvényeket látta működni, a melyek a természeti organizmusokra érvényesek. A társadalom az organikus elmélet hívei szerint éppen úgy keletkezik, mint bármely szerves lény, növény, állat, életműködése és fejlődése teljesen analog az egyes élőlények életműködésével és fejlődésével. Ez analógiák odáig mentek, hogy fölfedezték a társadalomban (sőt némelyek szabatosan leírták) az ízlés, a hallás, a szaglás, a nemi élet stb. szerveit és működésüket és hogy a természeti analógiák nagy épületében az embernek is jusson hely, azt mondták, hogy az egyén a társadalomban ugyanazon helyet foglalja el, a melyet a sejt az organizmusban. A társadalomnak ezen természeti fölfogása sokáig uralkodott, mert hamar észrevették, — bár fő irodalmi képviselőinek tiszta, melléktekintet nélküli, tudományos meggyőződéséhez szó sem fér — hogy — a fennálló uralmi rend igazolására és erősítésére igen hatásos fegyvereket szolgáltat. A természeti organizmusok szükséges fejlődés eredményei: a társadalom (és fennálló formája) is; az organizmusok strukturális változása százados belső okozatos változások útján történik: a társadalomé is; változhatlan ter-

mészeti törvények szabják meg a természeti organizmus minden egyes részének helyét és működését: a társadalom egyes részeinek (csoportok, osztályok) helyzete és föladata is változhatlan. És így tovább.

Nem sikertűt némely szoczialistáknak sem, az organikus világ törvényeinek ily mérvű alkalmazását a társadalomban elfogadhatóbbá tenni. Enrico Ferri *Socialismo e scienza positiva* (Roma 1894) című könyvében a darwinizmust és a spenceri organicizmust akarta összeegyeztetni, de kísérletét eredményeiben Achille Loria,* módszerét K. Kautsky ** utasította vissza.***

Mindazok a természettudósok, a kik oly könnyedén alkalmazták tudományuk eredményeit az emberi társadalomra, igen lényeges különbségről megfeledkeztek. Ezt a különbséget legjobban a fejlődéstudomány eredményeinek bírálatában demonstrálhatjuk.

Tekintsünk el a darwinizmust ért mindazon támadásoktól, a melyeket fentebb vázlatosan ismertettünk és fogadjuk el a leszármazás tanát, úgy a hogy az Darwinnál és Haeckelnél megjelenik. Mire ad ez feleletet?

Megmagyarázza az organizmusok keletkezésének, formáik, szerveik fejlődésének, pusztulásuknak *külső mechanizmusát* mechanikus külső életét. Azzal, hogy föltárja a fajok fejlődésében szerepet játszó külső körülmények munkáját, bebizonyítja, hogy ezek a szellemi fejlődést is föltételezik és determinálják.

Közelebb hoz-e azonban csak egy lépéssel is az organizmusok *pszichikai belső* életének megismeréséhez? Hogy a *psziché* miként lett és hogy a természeti evolúcióban milyen szerepet játszik, arra nem felel. Miképen befolyásolták a természeti lények *öntudatosan* a formák és a funkciók fejlődését, az evolúciónak ezen *pszichológiai* magyarázatát a darwinizmus nem nyújtja.

* *Problemi sociali contemporanei*. Milano 1895. Lezione quinta: Darwinismo sociale, p. 79—95.

** *Darwinismus und Marxismus*. Die Neue Zeit Jg. 13, Bd. 1 (1894—95), p. 709-716.

*** Legújabbán Anton Menger részéről részesült támadásban az organikus elmélet. Sokkal jobban ismerjük — úgymond — az állami és jogi rendet, a melyet magunk teremtettünk és naponkint akaratunkkal föntartunk, mint a szerves világ alakjait, a melyeknek belső lénye ma még homályos. „Die organische Auffassung von Recht und Staat leidet daher an dem logischen Fehler, dass sie das Unbekannte oder richtiger das Verwickelte durch das noch Unbekanntere zu erläutern versucht.” (*Neue Staatslehre*. 1903. p. 38.)

Mihelyt azonban a természeti jelenségek birodalmából a társadalmi élet szövevényébe akarunk behatolni, egy lépést sem tehetünk a jelenségek pszichológiai magyarázata nélkül. »In der Natur geschieht nichts als gewollter bewusster Zweck. Dagegen in der Geschichte der Gesellschaft sind die Handelnden lauter mit Bewusstsein begabte, mit Überlegung oder Leidenschaft handelnde, auf bestimmte Zwecke hinarbeitende Menschen.« »Die Menschen machen ihre Geschichte selbst.« (Engels). Ebben különbözik az ember, a társadalmi lény, a természeti lénytől. Ha föltétlenül megengedjük is, hogy az ember fejlődése legmagasabb fokán is a természet alkotása, ezen különbség lényeges különbséget involvál a természettudomány és a társadalomtudomány között. Elfogadhatjuk a fajok keletkezésének és fejlődésének Darwin-féle magyarázatát, de nem lehet elismerni, »dass, was einst als Naturgesetz die unbewusste, von der Natur abhängige Welt beherrschte, auch für die ihrer Stellung in der Natur bewusste, die Natur immer mehr sich unterwerfende Menschheit Gesetz sein müsse«.*

Az ember, bármennyire is van akarata kauzálisán determinálva, öntudatosan cselekszik, lényének minden változása lelke retortáján megy keresztül. Önmagát teheti lelki életének, gondolkozásának tárgyává. Fölismeri önmagának helyét a természetben. Megállapítja helyzetének okait, léte és a külső körülményei közötti okozati összefüggést. És ezzel képessé lesz, magára a fejlődésre befolyást gyakorolni, annak *kívánatos* alakulását előmozdítani.

Azt mondtuk följebb, hogy a természettudomány megállapítja, mi *van* a természetben. A társadalomtudomány ennél többet tesz: arra is felel, minek *kell* lennie.

Mégis, a természettudomány eredményei, igazságai nagy szerepet játszanak a társadalomtudomány munkájában. Ahhoz, hogy tudjuk, mit kell akarnunk, tudnunk kell azt is, hogy mit *lehet* akarnunk. Ennek megállapításában pedig elengedhetlenül szükséges azoknak az ismerete, a mit igenis a természettudomány nyújt: az organizmusok *egyéni* fejlődése föltételeinek.

A biológia — miként azt már (bár tágabb értelemben) Comte mondotta — a társadalomtudománynak legfontosabb segéd-tudománya. De éppen a fajkeletkezés elméletének mai állása óvatosságra int, hogy törvényeit a társadalomra alkalmazzuk,

* Die Neue Zeit, Jg. 9. Bd. 1. (1891), p. 171.

mielőtt »a különböző tényezőknek, amelyeket az evolúció elmélete alatt lazán egymásmellé soroztak, quantitativ jelentősége és számszerű rokonsága pontosan meghatározva nincsen.« (Pearson.)

Somló szerint az a szerep, a melyet a természettudomány törvényei a társadalomban játszanak, sokkal tágabbkörű és mélyebbre ható.

„Minden társadalomtudományi kutatásnál két adott tényezőt kell kiindulnunk. Az egyik a természet erőinek az a fejleménye, a melyet emberi szervezetnek nevezünk; a másik annak környezete: a többi világ.” (3. 1.)

Metodikai szempontból e két tényezőnek olyatén szembeállítás, hogy az ember tisztán természeti erők fejleménye, a melyre a környezet, a többi világ hat, helyesebb volna az ember természettudományában, a mely kutatásait azon természeti lény közül koncentrálna, a melyet homo-nak neveznek. Nem egészen úgy a társadalomtudomány. Az ember megszűnik természeti lény lenni, mihelyt belépett azon kötelékbe, a melyet környezetnek is nevezhetünk, a mely magában foglalja a hozzá hasonló többi emberi szervezeteket. Bármennyire is absztraháljunk is azon alakító befolyásoktól, a melyeket emberi környezetétől szenvedett az ember, mihelyt túllépjük azt a határt, a melyen belül az emberi környezet hatása működik, a lény, a melylyel találkozunk, a tisztán természeti lény, a homo-nak nevezett állat, nem társadalomtudományi kategória többé, hanem természettudományi. A társadalomtudományban az ember mint társadalmi, emberi környezetétől átalakított lény tényező, a mely természeti lény is, de a melynek minden természetes életnyilvánulását — táplálkozását, ruházódását stb. — a társadalmi környezet föltételezi. Ha tehát helyes is a társadalom két alaptényezőjének Somló tette megkülönböztetése, a társadalomtudományban — a mely a »dolgok legvégső összefüggéseire« nem megy vissza — éppen mindkettőnek túlnyomó *társadalmi* föltételezettségét szem elől téveszteni nem szabad.

Bármily szigorú következetességgel keresi is Somló műve egész folyamán a társadalmi jelenségek társadalmi tényezőit, úgy tetszik nekünk, hogy a veszedelmes naturalisztikus lejtőn messzebb ment, mint helyeselhetnők.

Ez a tendencia mindjárt a kiindulásnál, az eddigi társadalombölcseletek bírálatánál jelentkezik, nevezetesen a történelmi materializmus kritikájában.

A történelmi materializmus alap gondolatát: hogy a gazdasági termelés és minden történelmi korszaknak szükségszerűen belőle folyó társadalmi tagozódása alapja ezen korszak politikai és szellemi történetének — Engels a kommunista kiáltvány angol kiadásához írt előszavában ugyanolyan haladásnak mondja a társadalomtudományban, a melyet a természettudományra Darwin elmélete jelent; más helyen a társadalomtudomány egyetlen természettudományi módszerének nevezi.

Somló ellenben azt találja, hogy

„a történelmi materializmus éppen olyan egyoldalú társadalom-bölcsélet, mint többi elődje, a mely csődöt mondott. A gazdaságból akarja megmagyarázni a társadalom többi intézményét, nem pedig az emberből a gazdaságot és a többit egyaránt.” (18. 1.)

És másutt:

„A gazdasági szervezet már része annak a társadalmi életnek, a mely többi részeivel együtt éppen magyarázatra szorul. Ebből tehát nem volna szabad kiindulni.” (15. 1.)

Továbbá:

„ . . . helytelenek mindazok az elméletek, a melyek a társadalmat ezen intézménykörök (gazdaság, jog, erkölcs, vallás, stb.) egyikére vagy másikára viszik vissza. Ezek az elméletek egy örökös circulus vitiosusban forognak s ebbe a körforgásba állott be a történelmi materializmus is . . . Ebből a körforgásból csakis úgy menekülhetünk ki, ha visszamegyünk egy olyan okig, a mely mindezeknek a társadalmi intézményeknek közös oka, a mely éppen úgy megmagyarázza a jogot, mint a vallást, vagy a tudományt, az erkölcsöt éppen úgy, mint a gazdaságot, vagy a művészetet.

Az összes társadalmi életviszonyoknak ez a közös alapoka pedig nem más, miként láttuk, mint az emberi szervezet és annak környezete. Mindezeket az intézményeket csak úgy érthetjük meg, ha az emberi szervezet működésének eredményeképpen fogjuk fel őket. Valamennyien egyformán emberi cselekvésnek, az emberi szervezet funkcionálásának eredményei. Egyik sem okozata a másiknak, hanem mindannyian egymásmellé rendelt okozatok.” (19—20. 1.)

A mennyiben ezen kifogások a történelmi materializmus objektivizmusára vonatkoznak, teljesen igazat kell Somlónak adnunk. A történelmi materializmus hívei sokszor kifelejtették konstrukcióikból az embert, a ki az összekötő kapocs és a szellemi hajtóerő az egymásraható objektív tényezők között. De a mily hiányos a történelmi materializmus a történelmi fejlődés szubjektív oldalának figyelembe vétele nélkül, oly egyoldalúvá válhatik az anthropocentrikus történetbölcsélet is és igen könnyen azzá válhatik, a mit Somló kritikája még kevésbé

kímél, a történelem ideális magyarázatává. Minden társadalomtudományi kutatásnál tulajdonképpen egy perspektivikus mozzanaton fordul meg a dolog. A társadalom két alaptényezője az ember és környezete. Ezeknek kölcsönös egymásra hatása elismert tény. Ha csak a dolgok végső eredetére visszamenni nem akarunk, az anthropocentrikus és a milieu-filozófia között azon fordul meg a vita, hogy az egyes esetben milyen szempontból tekintjük a kutatandó jelenséget, a cselekvő ember vagy az akaratát determináló objektív tényezők érdekelnék-e első sorban. Ha ebben a kutatásban a tényezők kölcsönhatását nem tévesztjük szem elől, az elsőbbség kérdése csak akkor bír jelentőséggel, ha a dolgok eredetére akarunk visszamenni.

Somlót arra, hogy a történelmi materializmussal szemben oly kirívóan az embert, az emberi szervezet funkcionálását tette a társadalmi fejlődés középpontjává, úgy látszik, főképpen az vezette, hogy a történelmi materializmusnak az eszmék szerepére vonatkozó álláspontját teljesen félreértette, helyesebben — nem is ismeri.

Mellőzzük itten az ideologikus tényezők helyének megjelenését a történelmi materializmusban és csupán arra a megkülönböztetésre utalunk, a melyet feljebb a természettudomány és a társadalomtudomány között tettünk: hogy a természettudomány a természeti fejlődés belső, lelki folyamatát föltárni nem tudja, a társadalomtudomány ellenben ismeri és folyton figyelemmel kíséri a pszichikai folyamatot, a melyen keresztül a társadalmi fejlődés halad. Ez a fejtegetés meggyőződésünk szerint kiegészíti a történelmi materializmust, a mennyiben erre esetleg nem volt figyelemmel; semmi esetre sem ellenkezik vele. Abból a megkülönböztetésből folyik a természeti és a társadalmi törvényszerűség különbsége. A társadalmi és a természeti törvényszerűség Somló-féle parallelizmusával ellenben összefér ugyan, hogy az ember természeti funkcióira vezessük vissza az egész társadalmi fejlődést, de ellentétben van az eszmék szerepének erős kidomborításával. Azt állítani, hogy a társadalmi élet törvényszerűsége ugyanaz, mint a természeté, azt jelenti, hogy a társadalomban is immanens erők uralkodnak, a melyeket az ember akaratával nem befolyásolhat, a melyekkel szemben tehetetlen; mindenesetre sokkal mechanikusabb fölfogás, mint a történelmi materializmusé.

Ezt azonban csak mellékesen. Somlónak az a fő kifogása a történelmi materializmus ellen, hogy a gazdaságot teszi az

összes társadalmi fejlődés alapjává, holott az épp oly rész-tényező, mint a jog, a vallás, a tudomány, stb., a melyek mind visszavezetendők közös alapjukra: »mindezek *egyformán* az emberi cselekvőségnek, vagyis az emberi szervezet működésének eredményei«.

Az emberi szervezetnek a táplálkozás minden egyéb szükségletet megelőző, szorosan elsődleges szükséglete. Az ember és valamennyi élő lény legelső sorban az élet reprodukálására törekszik. Oly elemi szükséglet ez, a mely akkor, ha egyáltalán nincs vagy csak hiányosan van kielégítve, elfelejtet minden egyéb ösztönt, vágyat, akaratot. A táplálkozás az emberi szervezetnek legegyszerűbb működése.

Lehetetlen, hogy az ember — és az állat — társaságba állásának más kezdő okát fölvehessük, mint a táplálkozás szükségletének teljesebb kielégítését. Sem »társas ösztön«, sem erkölcsi megfontolások azok, a melyek a legprimitívebb társadalmat, a családot létrehozták, hanem létrejött, mert a táplálkozás elsődleges szükségletének kielégítésére a természetes alkalmazkodásnak leghathatósabb módja ez volt. A nemi ösztön könnyebb, biztosabb kielégíthetése is csak másodlagos szerepet játszhatott, bár mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a társadalom első formája a család volt.

Ez a kezdetleges szervezet, a mely tisztán a táplálkozás szükségletének teljesebb kielégítése céljából létesült, tisztán gazdasági szervezet. A családban uralkodó mindennemű viszony: vagyis a legprimitívebb jog, erkölcs, tudomány stb. egyedüli irányítója a gazdaság. Ennek első társasági szervezete pedig a család. Jó tehát az, a mi a család főtartását előmozdítja, rossz az, a mi létét veszélyezteti.*

A midőn a történelmi materializmus a gazdaságot teszi a társadalom alapjává, kétségtelenül az emberi szervezetből

* Nach der materialistischen Auffassung ist das in letzter Instanz bestimmende Moment in der Geschichte: die Produktion und Reproduktion des unmittelbaren Lebens. Diese ist aber selbst wieder doppelter Art. Einerseits die Erzeugung von Lebensmitteln, von Gegenständen der Nahrung, Kleidung, Wohnung und den dazu erforderlichen Werkzeugen; andererseits die Erzeugung von Menschen selbst, die Fortpflanzung der Gattung. Die gesellschaftlichen Einrichtungen, unter denen die Menschen einer bestimmten Geschichtsepoche und eines bestimmten Landes leben, werden bedingt durch beide Arten der Produktion: durch die Entwicklungsstufe einerseits der *Arbeit*, andererseits der *Familie*.« Friedrich Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. 4. Auflage 1892. pag. VIII.

indul ki tehát. Mert azokból a szükségletekből indul ki, a melyek elsődlegesek, a melyeknél primärebbek egyáltalán nincsenek, a melyek kielégítése az emberi szervezetnek legtermészetesebb működése.

Egészen más kérdés az, hogy a társadalmi fejlődés magasabb fokain ideologikus tényezők: jog, erkölcs, tudomány stb. mennyiben alakítják a társadalmi szervezetet és egyes intézményeit. Itt valóban »kölcsonhatás áll fenn a szó legszorosabb értelmében«. De Somló, a ki szeret a társadalomtudományi kutatásokban az eredeti okokra visszamenni, azt állítja, hogy a jog, erkölcs és tudomány éppen olyan természetes életnyilvánulások, éppen úgy »környezet«, mint a gazdaság.* **

E helyen ez egészen helytelen. Ha az emberi szervezetnek *társadalomalkotó* — s csakis ezekről lehet itt szó — funkcióit keressük, a gazdálkodás mindenesetre elsőbb mint a jogalkotás, a tudomány művelése, stb. Somló érzi is ezt és rögtön korlátozza előbbi kijelentését azzal, hogy »mégis a jog vagy vallás, vagy erkölcs köre elenyésző a szükségleteknek ahhoz a köréhez képest, a melyet gazdaságnak nevezünk«. (21. 1.) Ám ez az igazságnak csak fele. Nem mennyiségi különbségekről van itt szó, hanem fontosságai megfontolásokról és időbeli rendről.***

* „A tudomány, a jog stb. szintűgy az emberi szervezet működésének eredményei, mint a gazdaság, éppen úgy emberi szükségletek kielégítésére szolgálnak; mint a gazdaság.” (Állami beavatkozás, 20. 1.)

** Itt említjük, hogy Somló nem használja eléggé szabatosan a környezet fogalmát, a midőn annak minden időben egyenlő jelentőséget tulajdonít az emberre. így általánosságban a környezet szó nem mond semmit. Föl kell bontani konkrét elemeire, a mit ha teszünk, látjuk, hogy kezdetleges fokon a természetes környezet, fejlettebb fokon a társadalmi környezet és ennek is egyes részei különbözőképen befolyásolják erősebben az embert. Kezdetleges fokon a természetes környezet szabja meg az ember szükségleteit; s az ezek nyomában járó, első, *tisztán vegetatív* működése az emberi szervezetnek: a táplálkozás tisztán természetes működés. A táplálkozás szüksége vezet magasabb fokon, ott a hol az ember *Öntudatos* cselekvése kezdődik, a gazdálkodáshoz, vagyis valamely, a táplálkozást biztosító (vagy megkönnyítő) *szervezet* létesítéséhez. A természetes környezet befolyásával itt tehát már versenyez a társadalmi s befolyása a társadalmi szervezet kiépítésével és fokozódó bonyolódottságával folyton erősödik, a természeti ellenben, a mely fölött az ember öntudata erejével a társadalmi intézmények által mindinkább úrrá lesz, folyton gyöngül.

*** Hogy ez a fölfogás *semmiképpen* sem függ össze a filozófiai materializmussal, többször ki lett már fejtve. L. legújabbán Kelles-Krauz előadását az Institut International de Sociologie 1902. évi gyűlésén, lenyomatva

A történelmi materializmusnak tehát éppenséggel nem lehet a szemére vetni, hogy nem az emberből indul ki; ellenkezőleg, sokkal határozottabban mint minden más társadalombölcselet. Inkább lehet hibájául fölróni, hogy — bár határozottan hangsúlyozza az ideologikus tényezők befolyását — elmulasztotta a társadalmi evolúció mechanizmusának elméletét kiegészíteni a fejlődés pszichikai oldalának föltárásával, hogy tehát ebből a szempontból tényleg kifelejtette az embert konstrukciójából. Nyilvánvaló azonban, hogy ez éppen nem a Somló embere, hanem annak egyenes ellenlábasa. Somló azon törekvésében, hogy a társadalmat természeti alapjaira visszavezesse, visszanyúlt a természeti emberre. Bizonyos, hogy az ember szellemi élete is természeti funkció. De nem társadalomalkotó. Ha ezt föltételeznők, a nehezen elért természettudományi fölfogásból szépen beleesünk a legvaskosabb történelmi idealizmusba, a mit Somló bizonyára legkevésbé szeretne.

Somló kívánsága, hogy a történelmi materializmust visszavigyük a tiszta természettudományi világfölfogásra, a mely annak is életet adott, más irányban helyes. Nem szabad, a társadalmi fejlődés és az emberi tudás legmagasabb fokán sem megfélekezni róla, hogy az ember alapjában természeti lény, a melynek természetes alapfunkcióit semmiféle társadalmi erő elenyésztetni nem fogja. Nem szabad abba a túlzásba esni, hogy a társadalmi környezet *mindenható*, hogy képes az embert egészen átgyúrni. Az emberi szervezetből folyó alapfunkciók (táplálkozás, nemi kiegészülés stb.) éppen úgy megmaradnak mindennemű társadalmi viszonyok között (s csak kielégítésük módja változik), mint nem enyésznek el *bizonyos* faji tulajdonságok, ha csak más természetes (de magától értetődőleg társadalmi befolyások által is megindítható és előmozdítható) befolyások, pl. vérkeveredés stb. nem hatnak rájuk. Másfelől bizonyos, hogy azon a körön belül, a melyet az európai civilizáció érintett, eredeti, tiszta faji tulajdonságok létezéséről szólni nem lehet, a mi eleve is meddőségre kárhoztatja a legújabbban fölkapott race-teoretikusok fáradozásait.

az Institut Annales-jainak 8. kötetében (Paris, 1902.) és Max Zetterbaum érdekes cikkét a Neue Zeit-ban: Zur Materialistischen Geschichtsauffassung. Jg. 21, 1902/3. Bd. 2.

Eddigi fejtegetéseinkben a természeti és a társadalmi törvényszerűség Somló fölállította parallelizmusát főképen a természeti és társadalmi lélektan különbségeinek kifejtésével támadtuk, a melyeknek elhanyagolása Somlót a társadalmi naturalizmus karjaiból akarata ellenére egészen a társadalmi idealizmus keblére viszi. Könyve második részében Somló »a környezetnek a szervezetre gyakorolt egy közvetlenebb behatásával« foglalkozik, »a mely a lelki élet közvetítése nélkül folyik le és a melynek mikéntjét, technikáját Darwin fedezte föl«. (48. 1.) A természetes kiválasztásról van szó.

Nem keressük itten azokat a módosulásokat, a melyeket a természetes kiválasztás darwini tana az újabb természet-tudományi kutatásokban, a melyekről fentebb szoltunk, szenvedett, hanem elfogadjuk, egyszerűsítés céljából, hogy az ma is úgy érvényes, a hogyan Darwin fölállította. A kérdés az, hogy a társadalomban is érvényes-e?

A nézetek erről tudvalevőleg igen szétágazók. Somló szerint nem kétséges, hogy a természetes kiválasztás az emberi társadalomban is érvényesül.

„A művelt társadalmakban is több utód születik, mint a mennyi meg tud élni, ezek az utódok is ép oly variációkat mutatnak, mint bármily más élő lények, e változatoknak nagyrésze épen úgy hasznos vagy káros az illetőkre nézve, miként az minden más élő lényre nézve kétségtelen és végül ezek a változatok csak oly öröklékenyek, mint bármely más lények változatai. A művelt emberi társadalmakban is meg vannak tehát a természetes kiválasztás összes tényezői.” (66. 1.)

„A természetes kiválasztás az a nagy korrektívum, a mely kiegészíti a környezethez való hozzáalkalmazkodásnak azt a folyamatát, a melyet az egyén lelki életének nevezünk. A meddig az ember szervezetének működését összhangban tudja tartani a környezetében adott létföltételekkel, addig nem áll be a természetes kiválasztás. Mihelyest azonban az ember előrelátása elé korlátok emelkednek, megkezdődik a környezet által közvetlenül való kiválasztás. A természetes kiválasztás törvénye mintegy felülbírálja a szervezet alkalmazkodó törekvéseit. A helyeseket helybenhagyja, a helyteleneket megsemmisíti. Vagyis cselekvésünk maga is alá van vetve a természetes kiválasztásnak. A biológiai alkalmazkodás felette áll a pszichológiai és kipótolja annak hézagait.” (57—58. 1.)

Somló ezután a fizikai környezetnek, utána a szerves környezetnek, végül a társadalmak egymással folytatott küzdelmének szerepét a természetes kiválasztásban vizsgálja, majd Marx-szal és Plechanov-val szemben azt bizonyítja hosszasan, hogy az ember zoológiái fejlődése még nem ért véget.

A mi ezekben a fejtegetésekben mindenekelőtt zavarólag föltűnik, az Somlónak már följobb említett mulasztása, hogy

a környezet fogalmát nem bontja föl konkrét elemeire, mely esetben a természetes és a társadalmi környezet közt okvetlenül különbséget kellene tennie.

A mit Somló Marx-szal polemizálva mond, hogy

„elvileg a hatás módja tekintetében nincsen semmi különbség ama befolyás közt, a melyet a termelés módja gyakorol az emberi szervezetre és ama befolyás közt, a melyet a többi szervezet gyakorol rá. A termelés módja egyszerűen a környezet egy részévé válik” (83. 1.)

épen »elvileg« helytelen és metodikailag egyáltalán nem igazolható. A gyakorlatban, egyes konkrét eset vizsgálatánál, annak egyes esetben megállapításánál, vajjon a környezet valamely szervezetre gyakorolt-e befolyást, közönyös lehet, hogy ez a környezet természetes-e vagy társadalmi. De már itt is fontossá lesz a megkülönböztetés, mihielyt az esetet a beavatkozás céljából vizsgáljuk, vagyis társadalompolitikai szempontból. Ha pedig általános törvényszerűségek megismerésére törekszünk, ha azt keressük, hogy bizonyos társadalmi jelenségek természeti törvények szimptomái-e, tehát örökkévalók, változhatlanok, leküzdheti ének, vagy talán csak társadalmi okok okozatai, tehát múló, megváltoztathatók, megszüntethetők, — a természetes és a társadalmi környezet megkülönböztetése nemcsak metodikai szükségesség, hanem egyáltalán alapja és föltétele a társadalomtudományi kutatásnak, a mely a társadalmi törvényeket folytonos tekintettel a tudatosan cselekvő emberre keresi.

Főntebb kifejtettük a természet és a társadalom főkülönbségét: hogy amabban a vak törvényszerűség uralkodik, ennek ellenben az ember tudatosan közreműködő tényezője.

Ebből a szempontból kell a természetes és a társadalmi környezet megkülönböztetését is megtenni: a természetes környezet azon mértékben válik társadalmivá, a melyben az ember öntudatos cselekvéssel befolyást gyakorol rá, s annál erősebb társadalmi jellege, minél inkább érvényesül ezen befolyás társadalmi szervezetek, intézmények útján, illetve minél inkább alakul a környezet társadalmi intézmények, állapotok egymásra hatásából.

Ez a megkülönböztetés annál fontosabb, — és az alábbiakból helyessége is kitűnik majd — mert Somló arra vezeti vissza a természetes kiválasztást az emberi társadalomban, hogy az emberek gyorsabban szaporodnak, mint a létfenntartáshoz szükséges élelmiszerek stb.; vagyis ugyanarra, a miben Darwin a

létért való küzdelem főokát látta s a minek fölismerését Malthus olvasásának köszönte.

Ha a malthusianizmus igaz, ha az állandó túlnépeség természeti, az emberi akarattól és társadalmi intézményektől független törvény, akkor meg van czáfolva a szocializmus, hiú minden törekvés a társadalmi nyomor megszüntetésére. Ez az, a mit oly intenzíven megértettek a liberális közgazdászok, a manchesterizmus szóvivői, a kik váltig bizonyították, hogy a fennálló rend, a nagy vagyon egyoldalón, a tömegnyomor a másikon, természetes, istentől alkotott, örök törvény.* **

Mit mond ehhez a modern közgazdaságtan?

A kapitalista gazdasági rendben a termelőfolyamatban szereplő tőke két részből áll: állandó és változó tőkéből. A tőkének az a része, a mely termelőeszközökbe (nyersanyagok, segédanyagok, gépek stb.) van fektetve, a termelőfolyamatban nem változtatja értékét: állandó tőke; ellenben a tőkének *munkaerőbe fektetett része* változtatja értékét, mert saját egyenértékét termeli és azonfelül többletet (értéktöbbletet), kisebbet vagy nagyobbat: változó tőke. A kapitalista termelési rend fejlődésével nő a tőke tömege az értéktöbblet fölhalmozódása által. Az akkumulációval változik a tőke összetétele is. Minél produktívabb a munka, az értéktöbbletnek

* „La presse, le gouvernement, l'église, la littérature, les économistes, la grande propriété, tout, en France, . . . tout est Malthusien. C'est au nom de Dieu et de sa sainte providence, au nom de la morale, au nom des intérêts sacrés de la famille, qu'on soutient qu'il n'y a point de place, dans le pays, pour tous les enfants du pays, et qu'on insinue à nos femmes d'être moins fécondes. En France . . . le boire et le manger sont réputés privilèges, le travail privilege, la famille privilege, la patrie privilege.”

P. J. Proudhon: *Les Malthusiens* (Idées révolutionnaires. Paris 1849. p. 115.).

„Les économistes ont les premiers parmi nous, par un inconcevable blasphème, érigé en dogme de la Providence la théorie de Malthus.” (Ibid. p. 116.).

** Néhány idézet a liberális közgazdaságtanból:

Dunoyer: „Dans la meilleure organisation sociale, la misère et l'inégalité sont choses inevitables. La misère est un mal nécessaire.”

Léon Faucher: „Vouloir supprimer la misère, c'est en quelque sorte condamner la Providence.”

Jules Simon: „Il y aura toujours de la misère. C'est une mauvaise rhétorique que vous faites en exagérant toutes ces plaies que personne ne saurait guérir.”

Duchâtel: „Avec le gouvernement le meilleur, les causes de la misère subsistent. Les lois du monde moral, comme celles du monde physique, sont placées au-dessus de la puissance du législateur.”

annál nagyobb részét kell termelőeszközökké átváltoztatni. Fogy tehát — relative — a változó tőke, növekszik az állandó tőke. A társadalmi tőketömeg összetételének változása nem egyenletes. Némelyik tőke nő, a nélkül, hogy a meglévő viszony változnék, mely esetben a tőke növekedésével párhuzamosan növekszik a munkaerő szükséglete is. Más tőke összetétele megváltozik, nem növekedése által, hanem mert a régi tőke egyre sze produktívabb alkalmazást nyer: az alkalmazott munkások száma fogy. Ez a folyamat a munkásnépességet örökös hullámban tartja, a mely annál erősebb, minél hirtelenebb a tőke összetételének változása, minél nagyobb a munka termékenysége, minél hatalmasabb a tőke akkumulációja. A gép fejlődésével összefüggő más tényezők (a tanulatlan munka lehetősége, az ifjú munkások alkalmazása, gyermek- és nőimunka, korai házasságok stb.) is hozzájárulnak a munkásnépesség szaporításához. Keletkezik mindenütt relatív túlnépesség: az ipari tartaléksereg. Gazdasági és nem változhatlan természettörvények uralma alatt áll tehát a modern társadalmakban a népesség szaporodása. Ha nem így volna, a túlnépességnek akkor kellene a legérezhetőbbnek lennie, a mikor a munka termékenysége a legcsekélyebb; holott éppen akkor a legsúlyosabb, a mikor a munka fokozott termékenysége a javak óriási tömegét halmozta föl. A modern gazdasági renddel elválaszthatlanul összefüggő periodikus termelési válságok, a mikor milliók taszítatnak nyomorba, mert százmilliókkal többet termeltek, mint a mennyit a tőke nyereséggel értékesíteni tud, kirívó példái ennek.

A malthusianusok összetévesztik a meglévő termelőeszközök termelési képességét a tőke változó termelőszükségletével, a melyet nem az emberiségnek szükséges javak mennyisége, sem a termelőképeség teljes kihasználása, hanem egyedül a lehető legelőnyösebb, a legnagyobb érték-többlettel való értékesítés vágya irányít. A modern társadalmak túlnépessége tisztán a kapitalisztikus magántulajdonra, a tőkék akkumulációjára, a termelés anarchiájára, vagyis tisztán *társadalmi okokra, társadalmi környezetre* vezetendő vissza; nem természettörvény.

Ha a modern munkás-túlnépesség természettörvény volna, akkor azt a jelenséget, hogy kedvezőtlen konjunktúrák tőkéket a termelőfolyamatból kirekesztenek, a kapitalisták túlszaporodásának kellene neveznünk. A tőkéiket a termelőfolyamatban gyümölcösöztetni nem tudó tőkések mint a természetes kiválasztás áldozatai, valóban megható perspektívák.

De az induktív adatoknak egész halmaza bizonyítja, hogy a művelt társadalmakban Malthus törvénye nem érvényesül. Kezdve a jómódú osztályok csekélyebb szaporaságán, végig a termelés növekedésének a népesség szaporodását százszorosán fölülmúló arányszámáig,* minden azt bizonyítja, hogy a modern társadalmak túlnépessége nem természeti, hanem társadalmi okok szüleménye és tisztán társadalmi viszonylat: a javak mennyisége túlon túl elegendő volna, ha a termelőeszközök termelőképessége teljesen kihasználnának és a megosztás más volna.

Azt állítjuk tehát Somlóval szemben, hogy a civilizált társadalmakban érvényesülő kiválasztást, a mennyiben természetes okokra vezethető vissza, nem a népesség túlszaporodási tendenciája idézi elő, s hogy már ennek folytán is a természetes kiválasztás szerepe igen csekély; ellenben a társadalmi kiválasztás igen nagy területen érvényesül ma is.

A természetes kiválasztásnak a mai társadalmakban majdnem egyedül a fizikai környezet a tényezője. Azt hisszük azonban, hogy Somló még ennek jelentőségét is túlozza, a midőn oly kevésre becsüli az embernek a fizikai környezetet átalakító működését. Vízszabályozásokkal, erdőirtásokkal stb. az ember nemcsak alkalmazkodik a klímához, hanem egyenesen átalakítja; s ha a klímának ezen megváltoztatásai még nem elegendők technikai eszközöknek a babonás korok medicine-man-jeit emlénkünkbe fölidéző alkalmazása már ma az esőzés stb. szabályozására legalább is remélnünk engedí, hogy az ember hatalma a fizikai környezet fölött is folytonosan növekszik majd. Somló határozottan téved, ha pl. az óriási gyermekhalandóságot »az őket körülvevő fizikai viszonyok« rovására írja. Vajjon a gazdagok gyermekeinek fizikai környezete más-e Budapesten, mint a szegényeké? Azokból 100 közül 48, a szegényekből 63 hal meg évenként.** S mi az oka annak, hogy — ugyancsak Budapesten —

* A francia munkásügyi hivatal (Office du travail) legújabb kimutatást tett közzé, a mely szintén ékes példája annak, hogy a népességszaporodása és az élelmiszerek mennyisége közötti összefüggés igen laza. Mialatt Franciaország népessége (1840-től) 12%-kal nőtt, azalatt a gabona fogyasztása 60, a húsa 90, a cukoré 500, a boré 90, a szeszé 260%-kal emelkedett. (Revue Scientifique, 1er Août 1903.) Hasonló adatok más országokból is ismeretesek, bizonyítékai annak, hogy nem a túlnépesedés hajtotta a munkásosztályt magasabb standard kivívására.

** Körösy J.: Budapest főváros halandósága az 1876—1881-iki években és annak okai. Budapest, 1885. 273. 1.

az élet első hetében a halandóság a vagyonos osztályoknál nagyobb, mint a szegény osztálynál? Nem a fizikai környezet, hanem a gazdasági helyzetből vagyis társadalmi okból folyó különbségek a gyermekhigiénében, a gyermek táplálásában, ruházásában, gondozásában, a lakásviszonyok stb.*

Hasonló a helyzet a szerves környezettel szemben. A hivatási betegségek (Berufskrankheiten) statisztikája igen érthetően beszél.

De Somló — Marx-szal szemben — abban is a természetes kiválasztás bizonyítékát látja, hogy az ember struktúrális fejlődése a szerszám-készítéssel még nem ért véget.

A kérdés az, hogy természetes tényezők befolyásolják-e ezt a folyamatot, vagy társadalmiak?

Nem akarjuk ismételni a már egyszer elmondottakat. Ha Somló az agyvelő fejlődésében látja az ember strukturális változásának főesetét és koncedálja, hogy »a természetes környezet a mindenkori gazdasági technika közvetítésével gyakorol« befolyást az emberi szervezetre, utalnunk kell arra, a mit följebb a történelmi materializmus körüli polémiában a gazdasági és a természetes környezet viszonyáról, valamint az eszmék szerepéről mondtunk. Itten csak egy szempontot akarunk még kiemelni.

Meg vagyunk győződve Somlóval együtt, hogy az ember strukturális fejlődése nem ért véget. Meg vagyunk győződve, hogy »az embernek új példánya keletkezik majd, a mely fölül-

* A fővárosi statisztikai hivatal kiadványaiból idézzük még a következő érdekes adatokat. Száz-száz I—IV. osztálybeli halott közt volt:

	1872/73	1874/75
I. osztálybeli gyermekhalott	32,1%	24,2%
II. „ „	54,2%	48,5%
III. „ „	66,0%	66,7%
IV. „ „	67,0%	76,7%
Száz-száz gyermekhalott közül az első héten elhalt:		
	1872/73	1874/75
az I. osztályban	20,42%	17,77%
a II. „	7,76%	20,95%
a III. „	6,7 %	18,82%
a IV. „	9,4%	21,52%

L. Körösy József: Pestváros halandósága 1872- és 1873-ban és annak okai. Budapest, 1876. 110. L — Ugyanattól: Budapest halandósága 1874- és 1875-ben és annak okai. Budapest, 1877. 120- 1. (Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei, 11. és 14. k.)

múlja a legfejlettebb példányokat, a melyeket a kultúra eddig teremtett. Emberfölötti ember, nem mint kivétel, hanem mint szabály, olyan ember, a ki emberfölötti elődjeihez képest. . . . Az erő és a szépség birodalma fog létrejönni.« (Kautsky). De meg vagyunk győződve, hogy ez az új, magasabb, fizikailag és szellemileg fejlettebb ember nem a *természetes* kiválasztás műveként jön létre.

A társadalmi ember strukturális magasabbra fejlődése nem a létért való küzdelem eredménye, hanem a létért való küzdelmet enyhítő vagy egyenesen kirekesztő tényezők műve. Az alkalmas gyermeki szervezet mindenirányú teljes kifejlődését akadályozó körülmények távoltartása, a felnőtt ember megkímélése minden, testet és szellemet túlfárasztó munkától, a versenynyel és küzdelemmel járó idegizgalmaktól: ez az, a mi az életképes emberi szervezet fejlődését, fejlődésképes utódok létrejöttét biztosítja. Mindezt pedig nem a természetes környezet idézi elő, hanem megfelelő társadalmi rend, a természetes környezet hatásait elimináló tudatos emberi cselekvés fogja megteremteni.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy nem a kiválasztás tényét tagadjuk Somlóval szemben, hanem csak azt, hogy ez a kiválasztás természetes volna. Van kiválasztás az emberi társadalomban is, egyének, csoportok, fajok közt. Az osztályok harcza nem a legnagyobbszerű kiválasztási harc-e? Fölötte sajnáljuk, hogy Somló éleseszű fejtegetéseit nem terjesztette ki erre is.

S a társadalmi kiválasztásnak lényegesen kell különböznie a természetestől. Somló ismételtén rámutat, hogy »a természetes kiválasztást nem foghatjuk föl teleologikusan. Az nem követelt. Nem szabad azt olyan folyamatnak tekintenünk, a mely a faj tökéletesbítésére irányul, a mely magasabbrendű fajok létrehozására tör.« (55. 1.) A társadalmi kiválasztás, a mely akaratumknak van alávetve, igenis kell, hogy célzott kövessen, kell, hogy a faj tökéletesbítésére irányuljon, kell, hogy magasabbrendű emberfaj létrehozására törekedjék. Főadata nem a gyöngéket védeni, hanem az erőseket érvényre juttatni. De a ki gyöngé társadalmilag, az nem szükségképen gyöngé antropológiailag és biológiailag is. A kiválasztás tetőpontját akkor fogja elérni, ha mind e kategóriák: a társadalmilag jók, erősek, kívánatosak az antropológiai és biológiai kiválósággal találkoznak majd, a mikor a társadalmi kiválasztás a cél tudatosan fölfogott természetes kiválasztással egybeesik majd. Ez lesz az igazi »visszatérés a természethez«.

Somló a társadalom összes jelenségeiben a természeti törvényszerűség működését látván, logikusan arra az eredményre jut, hogy:

„az *ügynevezett* mesterséges beavatkozás nemcsak a természetes fejlődésnek terméke, hanem a mennyiben okká válik, éppen olyan természetes ok is, mint bármi egyéb.” (89. 1.)

„Olyan mesterséges beavatkozás, a mely a természetes fejlődéssel ellentétben állana, a mely azt megakadályozná, voltaképpen nincsen.” (88. 1.)

„A „mesterséges” beavatkozás nem egyéb, mint a környezet ama behatásának eredménye, a melyet az a lelki élet közvetítésével gyakorol az emberi szervezetre. A „mesterséges” beavatkozás tehát a környezet, a lelki élet útján való determinálásának és az adott emberi szervezetben foglalt erőknek oly „természetes” eredője, a mely természetes csak lehet valami.” (92. 1.)

A miből logikusan következik:

„Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya; — mindenre kiterjedő állami szabályozás és tökéletes szabadság ennek a szabályozásnak megállapítására vagy megváltoztatására: ez a fejlődés ideálja.” (175. 1.)

Úgy tetszik nekünk, hogy természetes determinizmusa Somlót ismét kelletténél messzebb ragadta egy lépéssel.

Somló megfélekedezik arról, hogy annak a társadalmi fejlődésnek, a mely nézete szerint a növekvő állami beavatkozás felé visz s a melyet Somló mindvégig természetes fejlődésnek tart, egyik lényeges tényezője a tudatosan cselekvő ember. Az ember pedig tévedhet.

»Alles was ist, ist vernünftig«, csak azt jelentheti, hogy mindennek, a mi van, van oka, semmi sem történik ok nélkül. De az okok számosak, a célhoz közelebb vivők vagy azt megkerülők, az ember ezek közt választhat — s nem mindig választja a jobbat. Es macht sich die Geschichte so, »dass das Endresultat stets aus den Konflikten vieler Einzelwillen hervorgeht, wovon jeder wieder durch eine Menge besonderer Lebensbedingungen zu dem gemacht wird, was er ist; es sind also unzählige einander durchkreuzende Kräfte, eine unendliche Gruppe von Kräfteparallelogrammen, daraus eine Resultante — das geschichtliche Ergebnis — hervorgeht.« (Engels).

Az akarattal bíró, cselekvő ember szerepét a történeti fejlődésben fejtegetéseink során ismételten kellett Somló ellenében kidomborítanunk. Az ember tudatos, lelki, nem mechanikus közreműködése a társadalmi fejlődés elengedhetlen, szilapos tényezője.

Azért az emberi társadalomban éppenséggel nem közönyös, — mint Somló állítja — »hogy az a külső behatás, a mely őt éri, egy hozzá hasonló szervezetnek a funkcionálására vezethető-e vissza vagy sem.« (7. 1.) Amiért Somló az emberi környezetet »különös fontosságúnak« tartja: mert »az emberek cselekvése és boldogulása igen jelentékeny mértékben függ az őket körülvevő emberek cselekvésétől és boldogulásától« (43. 1.), — az szintén csak részben indokolja az emberi környezetnek tulajdonított jelentőséget.

Az emberi környezet azért különös fontosságú, mert a természetben való helyzetének tudatával bíró, azt kauzálisan fölfogni képes ember a társadalmi fejlődésnek egyik főágense, főmozgatója. Minden társadalmi rendszabálynak olyannak kell tehát lennie, hogy az embert ezen képességétől s ezen közreműködésétől meg ne fossza.

A fizikai, a szerves, általában a természetes környezetre gyakorolhatunk bármely befolyást; a természetes kiválasztásnak minden következményét elfogadhatjuk itten.

Ellenben éppenséggel nem helyes, ha »cselekvésünk — boldogságra törekvésünk — éppen azokat a szabályokat követi más emberekkel szemben, mint környezetünk bármely más részével szemben«. (45. 1.)

A más emberekkel szemben való magatartásunknak — s így az állami beavatkozásnak is — irányelve csak egy lehet: őket tudatos cselekvő közreműködésükben a társadalmi haladás munkájában nemcsak megtartani, hanem fejleszteni is. A társadalom folytonos fejlődésének ez a főfeltétele.

Az állami beavatkozás lehet — Somló szerint — a természetes fejlődés eredménye, lehet — nézetünk szerint — a társadalmi kiválasztás és alkalmazkodás egyik eszköze, — de mindenképpen lehet a továbbfejlődés megkötője, megcsontosodásra, automatizmusra vezethet.

A túlságos centralizáció veszedelmei ezek.

A növekvő állami szabályozás azzal, a mit politikai szabadságnak neveznek — s a miben Somló nyilván korrektívumát látja a protekczióizmusnak — még nem elegendő biztosíték a centralisztikus zsarnokság, sem a demokratikus abszolutizmus ellen. Példa rá Franciaország, demokratikus alkotmányával, a melynek hatásait paralizálja a kifejlett centralizmus és a bajok legnagyobbika, a nyomában mindenütt fölburjánzó bürokratizmus; példa rá akárhány görög demokratikus köztársaság, az egyéni szabadság teljes hiányával.

A növekvő állami szabályozás felé haladó társadalmi fejlődés egyoldalú és hiányos lesz, ha nem épül föl ugyanakkor sokszorosán tagozott önkormányzaton.

Minden egyén tevékenysége a végtelenül változatos környezeteket nyújtó helyi szervezetben, a helyi önkormányzat iskolájának kijárása biztosítja egyedül, hogy a »politikai szabadság« nemcsak beirt papírrongy, hanem eleven valóság legyen. Egyedül a helyi önkormányzatnak beillesztése fokozatosan nagyobbodó önkormányzati szervezetekbe teszi a speciális viszonyaihoz szabott helyi önkormányzati tevékenységben nevelt, tudatos köztevékenységet gyakorló embert a központi állami kormányzat tudatosan közreműködő tényezőjévé.

Bizonyos, hogy a mai átmeneti stádiumban a központi állami szabályozás mellőzhetetlen. De hogy egyáltalán célzt érjen, kell, hogy polgárainak önkormányzati közreműködésén épüljön föl. Mivel pedig a természeti és társadalmi életviszonyok sokféle különbségeihez simuló önkormányzati szervezetek tartósabb szükségleteket elégítenek ki, az alkalmazkodásnak hathatósabb tényezői, mint a többé-kevésbé sablonosán működő cenztrális államhatalom, kétségtelen, hogy rendező funkciójának befejeztével hatásköre és hatásának intenzitása csökkenni fog, hogy végül egészen megszűnjön.

A gazdasági érdekharczban egyoldalúan el nem nyomorított, a minden irányban teljesen kifejlett embernek csakis kisebb közületben kifejthető öntevékenységen fölépülő társadalom — ez a fejlődés ideálja; állami szabályozás ott, a hol a párhuzamos, sokágú, intenzív önkormányzati tevékenység nem elegendő — ez a fejlődésnek a természeti és a társadalmi fejlődés eddigi törvényeitől szabott iránya.

S ezzel búcsúzunk is Somló könyvétől. De nem a nélkül, hogy művének olyan eredményeiről és tulajdonságairól, a melyekről eddig említést nem tettünk, ne szóljunk. Úgy tűnhet föl, mintha jót nem látnánk benne.

E dolgozat javarészt már ki volt dolgozva, a mikor a most megindult *Natur und Staat* című gyűjteményes munkának része kezünkbe került.* Ez a mű pályázatnak az ered-

* *Natur und Staat. Beiträge zur naturwissenschaftlichen Gesellschaftslehre.* Jena: G. Fischer.

ménye, a melynek tárgya volt: Mit tanulunk a származási elmélet elveiből az államok belpolitikai fejlődésére és törvényhozására vonatkozólag? Tehát ugyanaz a kérdés, a melynek megoldását Somló is feladatául kitűzte.

A gyűjtemény eddig megjelent két kötetének futó átnévése azt a benyomást kelti, hogy Somló kötete a 60 pályamunkából kikerült ezen két, a második díjjal kitüntetett munkával fölveheti a versenyt. Matzat agya kínosan vergődik keresztül logikai sémák tekergős és szűk ösvényein s könyve terjedelmességét tetemesen csökkentené, ha az irodalmi idézetek nem tennék ki annak legalább harmadát; a Ruppin könyve friss és könnyed, de sem ebben, sem mélységben Somlót el nem éri.

A Somló könyve igen élvezetes olvasmány; mély analíziseinek finomsága folyékonyán gördülő világos stílusában kiválóan érvényesül. Saját utakon önálló eredményekre jut.

S ezért fölötte sajnáljuk, hogy Somló inkább vázlatot nyújtott, mint kész könyvet. A legfinomabb részletekbe is behatólag igen alapos vázlatot ugyan. Láttat mélységet, szellemet, tudást, bátor következetességet. Annál inkább érezzük a színek és a tónusok és a gazdag empirikus keret hiányát.

A természet és a társadalom kölcsönös viszonya igen bonyolult és a problémáknak nagy tömegét nyújtja. Beméljük, hogy Somló vállalkozik még a problémák egyikének vagy másikának oldozgatására, a mikor alkalma lesz, jelen könyvének érdeemes tulajdonságait hiányai nélkül még magasabb fokon bemutatni.

Szabó Ervin.